Əştərəkdə qalan silinməz-pozulmaz izlərimiz...

Qərbi Azərbaycanın qədim bölgələrindən biri də Əştərəkdir. Tarixi qaynaqların verdiyi məlumata, burada yaşamış yerli xalqın mənşəyini, soy-kökünü əks etdirən yer adlarına əsaslandıqda aydın olur ki, Əştərək qədimdən oğuzların məskəni olmuşdur.

Əştərək İrəvan şəhərinin mərkəzindən cəmi 20 kilometr məsafədə yerləşir. Bu bölgənin də əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılar olmuşdur. Vaxtilə, Əştərək rayonuna daxil olan 50 kəndin 46-da azərbaycanlılar yaşamış, yer adları da türk mənşəli olmuşdur. Ermənilərin zaman-zaman Cənubi Qafqaza köçürülmələri isə onların bu ərazinin köklü sakinləri olan azərbaycanlılara qarşı “etnik təmizləmə” və “türksüz Ermənistan” siyasətini həyata keçirməsinə, torpaqlarımıza sahib çıxmaq uğrunda məkrli mübarizəsinə zəmin yaratmışdır.

Bu proses hələ XV–XVI əsrlərdə başlanmışdır. Sonrakı dövrdə isə ermənilər özləri üçün əlverişli və tarixi şəraitdən hər zaman öz milli maraqları naminə məharətlə yararlanmağa çalışıblar. Belə ki, XVI əsrdə Səfəvi dövləti ilə Osmanlı Türkiyəsi arasında başlanmış müharibə dağınıq şəkildə yaşayan ermənilərin bu ərazilərdə müstəqil dövlət yaratmaq xülyasını gücləndirmişdir.

Görkəmli tarixçi alim professor Süleyman Məmmədov ermənilərin Əştərək bölgəsinin Hovhanəvəng (Xənəvəng), Batrinç, Kirəcli, Muğni, Oşakan (Üşəyən) Yeğvard (Yağaverd) kəndlərini azərbaycanlılardan satın alması barədə sənədlərin mövcudluğunu göstərmişdir. Ermənilərin bu çirkin niyyətləri və yağmaçı əməlləri sözsüz ki, gələcəkdə azərbaycanlıların tarixi torpaqlarında “Ermənistan” dövləti yaradılmasına yönəldilmişdi.

İrəvan quberniyasının ən qədim kəndlərindən biri də Hamamlıdır. Əvvəllər bu kənd İrəvan quberniyasının Abaran mahalının inzibati-ərazi bölgüsünə aid idi. Rusiya İrəvan xanlığını zəbt etdikdən sonra yeni inzibati-ərazi bölgüsü yaratmışdı. Həmin dövrdə Hamamlı Eçmiədzin qəzasının tərkibinə daxil edilmişdi. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə həmin kənd Əştərək rayonuna aid edilmişdir. Hamamlı kəndi dəniz səviyyəsindən 1770 m yüksəklikdə yerləşirdi.

Hamamlıdan cənuba baxanda insanın gözü Araz çökəkliyinə, Araz çayı yamaclarına və Ağrı dağının ətəklərinə qovuşurdu. İrəvan çökəkliyinin “hökmdarı” Böyük və Kiçik Ağrı dağlarıdır. Hamamlı kəndindən cənub-qərbə, şimaldan cənuba doğru Ağmanqan silsiləsinin zirvələri qatarlanaraq Zəngəzur dağlarına doğru uzanır. Qarnıyarıq dağının zirvəsindən Göyçə gölü aydın görünürdü. Bir sözlə, Hamamlı kəndi elə bil ki, dağların daş qəfəsinin mərkəzi idi. İlahinin yaratdığı bu qeyri-adi təbii gözəllik burada yaşayan əhalinin qanına, zəkasına və ruhuna qarışmışdı. Hamamlıda hər şey insanla təbiətin vəhdətindən xəbər verirdi.

Təəssüf ki, Hamamlıda bir çox tarixi yerlər: məsələn “Dəmirdirək arxı”, “Qaçaq Kərəm otağı”, “Ağoğlan ziyarətgahı” kimi tarixi abidə, bir çox yazılı daş kitabə, qəbilə-tayfa və yer adları var idi ki, bunlar da kifayət qədər araşdırılmamışdır. Ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycanın, eləcə də bu regionun tarixi, coğrafiyası, mədəniyyəti sovet dövrünün sərt qadağa və məhdudiyyətləri səbəbindən lazımi səviyyədə öyrənilməmiş və diqqətdən kənarda qalmışdır.

Ermənilər bu ərazidə yaşayan azərbaycanlı əhaliyə qarşı soyqırımı və deportasiya cinayətləri törədərək maddi və mənəvi irsimizi məhv etməyə çalışmışlar. Lakin onlar bu zəngin bütün izlərini silməyə nail olmamışlar. Coğrafi adlar yurd yerlərinə vurulan milli möhür, tatrixin yaddaşıdır. Hamamlı da belə onomastik vahidlərdən biridir. Hamamlı sakinləri ermənilər tərəfindən 1905,1915, 1918-1920,1948-1953-cü illərdə olmazın məşəqqətlərə, soyqırımlarına, deportasiyalara düçar olmuş və bir çox faciələrlə üzləşmişlər.

Bu qanlı cinayətlər azərbaycanlılar yaşayan Əştərək, o cümlədən Təhkiyə və Kirəşli kəndində daha amansız şəkildə həyata keçirilmişdir. Yaşlı nəslin nümayəndələrinin dediklərindən aydın olur ki, ermənilərin Təhkiyə kəndinə hücumu zamanı köməksiz, əliyalın qalan əhali məscidə toplaşaraq elə zənn ediblər ki, ermənilər Allahın evində onlara toxunmazlar. Lakin qəddar düşmən Allahın evini camaat ilə bərabər yandırmışlar. Qonşu Üşü kəndinin azərbaycanlı əhalisi də həmin faciənin dəhşətlərini, qətliamlarını yaşamışlar.

Ermənilərin azərbaycanlıları sıxışdırma və təqibetmə siyasəti XX əsr boyunca bir anda olsun belə səngiməmişdir. Hamamlı faciəsi haqqında eşitdiklərim və vaxtilə bu müsibətləri yaşamış insanların dəhşət saçan şəhadətlərindən məlum olur ki, 1918-ci ilin soyuq qış günlərinin birində qonşu Haxış kəndini ermənilər qılıncdan keçirmişlər. Hamamlı kəndini də eynilə qılıncdan keçirməyə çalışmışlar. Hamamlı camaatının güclü müqaviməti nəticəsində erməni qüvvələri çox ağır itkilər verərək geri çəkilməyə məcbur olmuşlar. Amma ermənilərin aramsız hücumları nəticəsində azərbaycanlı əhali doğma yurd yerlərini tərk etməyə məcbur olmuşdur. Onlar əvvəlcə Zəngibasarın Çobankərə və Mehmandar kəndlərinə getmişlər.

Bir müddət burda qaldıqdan sonra erməni quldur dəstələri bu bölgəyə də hücumlar təşkil etmişlər. Hamamlı camaatı zəngibasarlılarla, o cümlədən bölgənin bütün azərbaycanlı əhalisi ilə birlikdə Türkiyə ərazisinə keçmək üçün cənub-qərbə Araz çayına doğru üzlərini çevirmişlər. Babam bu dəhşətli mənzərəni göz yaşlarını saxlaya bilməyib, ağlaya-ağlaya danışardı ki, insan seli, uşaqların ağlaşması, böyüklərin qışqırtısı, dəhşətli səslər insanların canını lərzəyə salır, adamın bədənində qanı donurdu: “Arxadan erməni toplarının atəşindən canını qutarmaq üçün özlərini araza atanların bir hissəsini sel apardı, o taya keçənlərin bir hissəsi Türkiyə və Güney Azərbaycanda tələf oldu. Sağ qalanlar isə sonra çətinliklə geri qayıda bildilər”.

1920-ci ildə Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra sağ qalmış azərbaycanlı əhali öz doğma ocağına qayıdır. 1918-1920-ci illərdə Hamamlı kəndini tərk etmiş 660 nəfər azərbaycanlıdan 1922-ci ildə cəmi 46 nəfəri öz doğma yurduna geri dönmüşdür. Ermənilər bundan sonra düşmənçiliklərini “bolşevizm”, “beynəlmiləlçilik” pərdəsi altında həyata keçirmişdir. Sovet rejiminin sonunda isə soydaşlarımızı Qərbi Azərbaycandan zorakılıqla çıxarmağa nail olmuşlar.

Cəlal ALLAHVERDİYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xalq qəzeti .- 2023.- 7 aprel.- S.9.